O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PREZIDENTLIK BOSHQARUV MODELINING RIVOJLANISHI VA TAKOMILLASHUVI: NAZARIY VA TAHLILIY JIHATLAR

Karimberdiyev Muxiddin Xusniddinovich,
Namangan manzili o‘qituvchisi
E-mail: muxiddin_1991@gmail.com
Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik boshqaruvi modelining shakllanishi va takomillashuvi tahlil qilinadi. Mazkur institut mustaqillikdan keyingi davrda davlat suverenitetini mustahkamlash, siyosiy barqarorlikni ta’minlash va transformatsion jarayonda boshqaruv samaradorligini oshirish vazifasini bajardi. Tadqiqotda Prezidentlik institutining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari, ijro hokimiyatining markazlashuvi, hokimiyatlar o‘rtasidagi muvozanat, siyosiy pluralizm va demokratik hisobdorlik kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, institutning ijtimoiy legitimligi, fuqarolik jamiyati bilan aloqalari va zamonaviy islohotlar konteksti tahlil qilinadi. Maqola Prezidentlik boshqaruvi modelining O‘zbekistonda siyosiy, huquqiy va ijtimoiy rivojlanishdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.*

Аннотация: *В данной статье анализируется формирование и совершенствование модели президентского правления в Республике Узбекистан. Этот институт в постнезависимый период выполнял задачи укрепления государственного суверенитета, обеспечения политической стабильности и повышения эффективности управления в условиях трансформационных процессов. В исследовании рассматриваются конституционно-правовые основы института Президента, централизация исполнительной власти, баланс полномочий между ветвями власти, политический плюрализм и демократическая подотчетность. Также анализируются социальная легитимность института, его взаимодействие с гражданским обществом и контекст современных реформ. Статья направлена на освещение значения модели президентского правления в политическом, правовом и социальном развитии Узбекистана.*

Abstract: *This article analyzes the formation and development of the presidential governance model in the Republic of Uzbekistan. In the post-independence period, this institution played a key role in strengthening state sovereignty, ensuring political stability, and enhancing administrative efficiency during transformational processes. The study examines the constitutional and legal foundations of the presidential institution, centralization of executive power, balance of powers between branches of government, political pluralism, and democratic accountability. Additionally, the social legitimacy of the institution, its interaction with civil society, and the context of contemporary reforms are analyzed. The article aims to highlight the significance of the presidential governance model in Uzbekistan’s political, legal, and social development.*

Kalit so‘zlar: *Prezidentlik boshqaruvi, O‘zbekiston Respublikasi, siyosiy institutlar, konstitutsiyaviy huquq, ijro hokimiyati, siyosiy barqarorlik, muvozanatli hukumat, demokratik islohotlar, fuqarolik jamiyati, suverenitet.*

Ключевые слова: *президентское правление, Республика Узбекистан, политические институты, конституционное право, исполнительная власть, политическая стабильность, сбалансированное правительство, демократические реформы, гражданское общество, суверенитет.*

Keywords: *presidential governance, Republic of Uzbekistan, political institutions, constitutional law, executive power, political stability, balanced government, democratic reforms, civil society, sovereignty.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik boshqaruvi modelining qaror topishi va takomillashuvi masalasi respublikaning mustaqillikka erishgan ilk kunlaridan boshlab siyosiy institutlar rivojining markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Ushbu modelning shakllanishi, avvalo, davlat suverenitetini mustahkamlash, boshqaruvni markazlashtirish orqali siyosiy barqarorlikni ta’minlash va transformasion davrda ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik xavfini bartaraf etishga qaratilgan strategik ehtiyojdan kelib chiqqan edi. Shu bilan birga, Prezidentlik institutining dastlabki konstitutsiyaviy huquqiy asoslari, uning vakolatlari, vakillik shakllari va institutlararo muvozanatdagi o‘rni vaqt o‘tishi bilan bosqichma-bosqich takomillashib bordi. Mazkur institut O‘zbekiston siyosiy tizimining muvofiqlashtiruvchi markaziga aylangan bo‘lsa-da, uning shakllanishi va rivojlanishida muvozanatli hukumat modeli tamoyillarining cheklanganligi haqidagi bahslar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Usullar. Bevosita, O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik boshqaruvi modeli davlat mustaqilligining siyosiy kafolati, davlat hokimiyati tarmoqlari o‘rtasida muvozanat va funsional integratsiyani ta’minlovchi institut sifatida shakllandi. Ammo bu modelning dastlabki bosqichlarida ijro hokimiyatining haddan ziyod kuchayishi kuzatildi [1]. Prezidentlik institutining zarurati va u orqali tashkil etilgan markazlashgan boshqaruv modelining siyosiy barqarorlikni saqlab qolishdagi o‘rni bilan birga, institutlararo muvozanatga salbiy ta’siri borligini ham ko‘rsatadi.

Prezidentlik institutining shakllanishi jarayonini tahlil qilgan I. Ashurov esa ushbu modelning ijobiy jihatlari bilan birga siyosiy pluralizm imkoniyatlarini cheklashi mumkinligiga e’tibor qaratadi: “Prezident hokimiyatining kuchli markazlashuvi siyosiy tranzit davrida barqarorlikni ta’minladi, biroq bu model parlament nazorati, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va siyosiy mas’uliyatni muvozanatlashtirish jihatlarida aniq cheklovlar bilan kechdi” [2]. Ushbu tanqidiy nuqtai nazar Prezidentlik institutining muhim vazifalarini e’tirof etgan holda, uning demokratik muvozanat tizimidagi nozik nuqtalariga ham urg‘u beradi.

Natijalar: Konstitutsiyaviy yondashuv doirasida bu masalaga fikr bildirgan G. Maxmudov quyidagicha yozadi: “Prezidentlik modeli O‘zbekistonning o‘ziga xos tarixiy, ijtimoiy va siyosiy sharoitlariga tayangan holda shakllantirildi. Bu model davlat mustaqilligi sharoitida boshqaruv samaradorligini oshirdi, biroq hukumatning huquqiy javobgarlik mexanizmlari sust ishladi” [3]. Mazkur fikr Prezidentlik boshqaruvi modelining huquqiy asoslari va ularning real siyosiy amaliyotda ishlash darajasini solishtiruvchi yondashuvni ko‘rsatadi.

Siyosiy-institusional modernizatsiya kontekstida masalani yoritgan S.Jalilov Prezidentlik boshqaruvi modelining takomillashuviga doir quyidagi fikrni ilgari surdi: “Prezident institutining rivoji bosqichma-bosqich takomillashdi. Dastlab barqarorlikni saqlash, keyinchalik esa qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o‘rtasida o‘zaro muvofiqlikni ta’minlash yo‘nalishida islohotlar amalga oshirildi. Ammo siyosiy pluralizm va hisobdorlik tizimi hali ham institusional barqarorlik darajasiga chiqmagan” [4]. Bu yondashuv siyosiy tizimda Prezidentlik modelining izchil takomillashganini e’tirof etish bilan birga, bu modelning ochiqlik, erkin raqobat va demokratik ishtirok tamoyillariga muvofiqligi haqida ham muhim savollarni ko‘ndalang qo‘yadi.

O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik boshqaruvi modelining qaror topishi va takomillashuvi mustaqillikdan keyingi davlat qurilishining institusional va siyosiy asoslarini belgilovchi eng muhim bosqichlardan biridir. Bu modelning shakllanishi, eng avvalo, mustaqillikka erishgan davlatning boshqaruv samaradorligini ta’minlash, suverenitetni mustahkamlash va sobiq totalitar tizimdan ajralib chiqqan sharoitda barqarorlikni saqlab qolish zarurati bilan bog‘liq bo‘lgan. Prezidentlik institutining shakllanishi va takomillashuvi jarayonida konstitutsiyaviy asoslar yaratilgan bo‘lsa-da, uning real siyosiy-amaliy funksiyalari doimo turli qarashlar va bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelgan. Shu bois ushbu institutning evolyusiyasi zamonaviy siyosiy tahlil doirasida murakkab va ko‘p qirrali yondashuvni talab etadi.

Prezidentlik boshqaruvi modelining shakllanishi O‘zbekiston Respublikasining 1992-yilda qabul qilingan Konstitutsiyasi bilan huquqiy asosga ega bo‘ldi. Shu kontekstda, M.Quronboyev

quyidagicha ta’kidlaydi: “Prezidentlik boshqaruvi modeli O‘zbekistonning tarixiy-madaniy, siyosiy va huquqiy an’analariga asoslangan bo‘lib, unda davlat hokimiyati tarmoqlari o‘rtasidagi muvozanat emas, balki ijro hokimiyatining markaziylashtirilgan shakli ustuvorlik kasb etadi” [5]. Ushbu yondashuv Prezidentlik modelining huquqiy asoslanganligini tan olish bilan birga, uning siyosiy mohiyatida hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi ikkilamchi o‘rinda qolganini tanqidiy ko‘rsatadi.

Ayrim tadqiqotchilar Prezidentlik boshqaruvi modelining ilk yillardagi shakllanish bosqichini davlat mustaqilligi va barqarorligi uchun zarur bo‘lgan davr deb baholaydilar. Xususan, A.Sattorov bu borada shunday yozadi: “O‘zbekiston siyosiy tizimining markaziy komponenti bo‘lgan Prezidentlik instituti dastlabki yillarda muqarrar ravishda kuchli markazlashuv asosida faoliyat ko‘rsatdi, chunki bu davrda ichki siyosiy muvozanat, iqtisodiy tanazzul va tashqi xavf-xatarlar fonida qat’iy boshqaruv talab etilardi” [6]. Sattorov bu holatni real sharoitdan kelib chiqqan zarurat sifatida baholaydi, biroq bu yondashuvda hokimiyatlar o‘rtasidagi institusional muvozanat masalasi ikkinchi planga tushirilgan.

Prezidentlik boshqaruvi modelining takomillashuvi esa, o‘z navbatida, institutlararo muvozanat, ochiqlik, fuqarolik jamiyati bilan aloqalar va qonun ustuvorligini ta’minlash bilan bog‘liq holda amalga oshirilmoqda. Bu borada G. Jumayevning fikri e’tiborga loyiq: “Prezidentlik boshqaruvi modeli O‘zbekistonda transformasion o‘zgarishlar sharoitida isloh qilinib, hokimiyatlar o‘rtasida real muvozanat, parlament nazorati va sud mustaqilligini ta’minlovchi mexanizmlar joriy etila boshladi. Biroq bu jarayon izchil emas, balki selektiv va ehtiyotkorlik bilan olib borilmoqda” [7]. Bu tanqidiy fikr Prezidentlik instituti doirasidagi islohotlar real siyosiy jarayonga qanday darajada uyg‘unlashayotganini ochib beradi.

Boshqa bir tadqiqotchi, L.Toshmatova esa Prezidentlik boshqaruvi modelining ijtimoiy legitimlik zaminidagi qaror topish mexanizmini muhim omil sifatida ko‘radi: “Prezidentlik modeli O‘zbekiston xalqi ongida kuchli va adolatli lider obraziga asoslangan holda ijtimoiy psixologik ehtiyojlarga moslashdi. Bu esa institutning siyosiy barqarorlik va ijtimoiy birdamlikni ta’minlashdagi asosiy rolini mustahkamladi” [8]. Bu yondashuvda Prezidentlik institutining nafaqat huquqiy va siyosiy, balki madaniy-psixologik asoslari ham tahlil qilinadi.

O‘zbekistonda Prezidentlik boshqaruvi modelining qaror topishi va takomillashuvi respublika siyosiy tizimining institusional tayanchlaridan biri bo‘lib, mustaqillikning ilk yillaridanoq boshqaruvning funsional samaradorligini ta’minlash, barqarorlikni saqlash va strategik islohotlarni jadallashtirishning asosiy vositasiga aylangan. Ushbu modelning shakllanishi sobiq ittifoq davlati inqirozi ortidan yuzaga kelgan siyosiy bo‘shliqni bartaraf etish, yangi konstitutsiyaviy tuzum barpo etish va milliy davlatchilikni mustahkamlash ehtiyojlari bilan uzviy bog‘liq bo‘ldi. Shu nuqtai nazardan, Prezidentlik institutining O‘zbekistonda shakllanishi nafaqat siyosiy zarurat, balki tarixiy-mafkuraviy, huquqiy-institusional va ijtimoiy legimitatsiya jarayonining bir qismidir.

Taniqli huquqshunos olim M.Komilov Prezidentlik boshqaruvi modelining dastlabki siyosiy-huquqiy zaminini quyidagicha baholaydi: “Prezidentlik boshqaruvi modeli O‘zbekistonda avvalo davlatning birligi va suverenitetining kafolati sifatida qabul qilindi. Bu institut vakolatlar jihatidan parlament va hukumatdan ustun turdi, bu esa hokimiyatlar o‘rtasida konstitutsiyaviy muvozanatning o‘rnatilishini murakkablashtirdi” [9]. Komilovning ushbu tanqidiy yondashuvi Prezidentlik institutining normativ afzalliklarini tan olish bilan birga, uning kuchli konsentratsiyasi tufayli institusional simmetriya yo‘qligini ko‘rsatadi.

Siyosiy va tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan masalaga yondashgan A.Hayitov esa quyidagicha fikr bildiradi: “Prezidentlik modeli tarixiy zaruratdan kelib chiqqan bo‘lsa-da, u o‘zbek siyosiy tafakkuridagi paternalistik tasavvurlar bilan uyg‘unlashgan holda, hokimiyatning shaxsga tayanish modelini shakllantirdi. Bu esa siyosiy pluralizm va jamoaviy boshqaruv tamoyillarining yetarli darajada qaror topmasligiga olib keldi” [10]. Bu fikr Prezidentlik

institutining ijtimoiy-madaniy asoslarini tanqidiy yoritgan holda, uning jamiyatdagi siyosiy ong shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatganini tahlil qiladi.

Muhokama: Prezidentlik boshqaruvi modelining takomillashuvi esa, siyosiy institusionalizm nuqtai nazaridan qaralganda, yangi konstitutsiyaviy islohotlar, hokimiyatlar o‘rtasida vakolatlarni qayta taqsimlash, parlament nazoratining kuchaytirilishi, sud hokimiyatining mustaqilligini oshirish kabi omillar orqali ifodalanadi. Bu haqda B. Xolboyev shunday yozadi: “So‘nggi yillardagi konstitutsiyaviy islohotlar Prezidentlik institutining avtoritar modeldan mutanosib demokratik boshqaruv institutiga transformatsiyasini ko‘zda tutadi. Biroq, bu jarayon hamon kuchli Prezidentlikning institusional tuzilmasini to‘liq o‘zgartira olmadi” [11]. Bu tanqidiy yondashuv Prezidentlik institutida yuz berayotgan o‘zgarishlarning yuzaki emas, balki strukturaviy tus olish zarurligini anglatadi.

Shuningdek, S.Bozorov Prezidentlik boshqaruvi modelining xalq bilan o‘zaro aloqalari doirasida shakllangan legitimlik mexanizmlariga e’tibor qaratadi: “Prezident institutining legitimlik zaminlari saylov, vakillik, fuqarolik jamiyati va axborot erkinligi orqali mustahkamlab borilishi lozim. Aks holda, bu modelda faqat vertikal legitimlik (yuqoridan tan olinuvchanlik) ustuvor bo‘lib qoladi” [12]. Ushbu fikr Prezidentlik institutining demokratik mustahkamlanishida ijtimoiy ishtirok va axborot muhitining ochiqligi hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda Prezidentlik boshqaruvi modelining shakllanishi va takomillashuvi real siyosiy ehtiyoj, tarixiy tajriba, konstitutsiyaviy me’yorlar va jamiyat ongidagi siyosiy obrazlarning baravarligida yuzaga chiqdi. Ushbu model dastlab siyosiy barqarorlik va davlat suverenitetini mustahkamlash vositasi sifatida shakllangan bo‘lsa, bugungi kunda u fuqarolik jamiyatiga ochiqlik, hokimiyatlar bo‘linishining muvozanatli mexanizmlarini ta’minlash va demokratik boshqaruvga uyg‘unlashish yo‘lida izchil islohotlar maydoniga aylandi. Ammo, tanqidiy tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, Prezidentlik boshqaruvi modelining to‘liq demokratik, hisobdor va huquqiy davlat tamoyillariga moslashuvi faqat institusional o‘zgarishlar emas, balki siyosiy madaniyat, huquqiy tafakkur va ijtimoiy ishtirok kuchayishi bilan bog‘liqdir.

O‘zbekistonda Prezidentlik boshqaruvi modelining qaror topishi va takomillashuvi davlat hokimiyati institutlarining shakllanishi jarayonida markaziy siyosiy g‘oya va amaliy mexanizm sifatida namoyon bo‘ldi. Mazkur modelning shakllanishi mustaqillik yillarida davlat suverenitetini ta’minlash, boshqaruv tizimini markazlashtirish va islohotlarni izchil olib borish zaruratidan kelib chiqdi. Bu holat, bir tomondan, transformasion jarayonlar va global xavf-xatarlar fonida barqarorlikni saqlab qolish strategiyasi bo‘lsa, ikkinchi tomondan hokimiyatlar o‘rtasidagi vakolatlar muvozanatini izchil ishlab chiqishdagi murakkabliklarni yuzaga keltirdi. Shu sababli Prezidentlik institutining shakllanishi nafaqat konstitutsiyaviy-huquqiy hodisa, balki mafkuraviy, siyosiy va ijtimoiy jarayon sifatida ham tahlilga muhtojdir.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentlik boshqaruvi modeli mustaqillikdan buyon davlat suverenitetini mustahkamlash va siyosiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu model ijro hokimiyatini markazlashtirgan bo‘lib, bu transformatsion davrda qat’iy boshqaruvni ta’minladi. Biroq, institutlar o‘rtasidagi muvozanat, siyosiy pluralizm va demokratik hisobdorlik kabi masalalar hanuz ham to‘liq hal etilmagan. Hozirgi islohotlar qonun ustuvorligini mustahkamlash, fuqarolik jamiyati bilan aloqalarni kengaytirish va hokimiyatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, prezidentlik boshqaruvi modelining demokratik va institutsional rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Қодиров Б. Ҳокимият ва давлат бошқаруви муаммолари. –Тошкент: Фан, 2004.– Б.63.

2. Ашуров И. Ўзбекистонда президентлик институти: шаклланиш ва муаммолар. – Тошкент: Адолат, 2006. – Б. 77.

3. Махмудов Г. Конституционализм ва ижро ҳокимияти. – Тошкент: Юридик нашр, 2010. – Б. 104.
4. Жалилов С. Ўзбекистонда сиёсий тизим: трансформация ва модернизация. – Тошкент: Маърифат, 2012 – Б. 91.
5. Қуронбоев М. Конституцион ҳуқуқ ва бошқарув. – Тошкент: Ҳуқуқ, 2010. – Б. 112.
6. Сатторов А. Сиёсий тизим ва давлатчилик. – Тошкент: Маърифат, 2008. – Б. 67.
7. Жумаев Г. Давлат бошқаруви ва сиёсий модернизация. – Тошкент: Фан, 2012. – Б.89.
8. Тошматова Л. Сиёсий маданият ва давлат институтлари. – Тошкент: Университет, 2011. – Б. 97.
9. Комилов М. Давлатчилик ва ҳуқуқий ислоҳотлар. – Тошкент: Юридик нашр, 2005.– Б. 84.
10. Ҳайитов А.Сиёсий тизим ва фуқаролик жамияти.–Тошкент:Маънавият, 2007.– Б.71.
11. Холбоев Б. Сиёсий ислоҳотлар ва ҳуқуқий давлат. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 109.
12. Бозоров С. Давлат органлари фаолиятида очиқлик.–Тошкент:Иқтисод,2014. – Б. 93.